

Osman Hamdi tablolarında hayvan figürleri

Savaş Volkan GENÇ

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Burdur, Türkiye.

Özet: Resim sanatı, veteriner hekimliği tarihinin, yazılı dönemden bilgi çağına kadar geçen süreci açıklamakta kullanılan önemli kaynaklarından. Sanatsal kaygılar olmaksızın yapılan resimler, dönemini anlatan birer belge olma özelliği taşımaktadırlar. Resim sanatında oryantalizm, Batılı sanatçının Doğu'ya kendi gözlüğünden bakarak, kafasındaki Doğu ve Doğulu imgesinin sergilenmesidir. Osman Hamdi, konularını Avrupalı Oryantalist Ressamlardan farklı şekilde seçmiş ve işlemiştir. Aldığı akademik resim eğitimi kişisel bakış noktalarının önünde tutarak çalışan Sanatçı, çektiği fotoğraflardan yararlanarak hazırladığı eserlerinde, fotoğrafların belgeci yönünü resimlerine de yansıtmış, sanatında tarihçi ve belgeci bir yön ortaya koymuştur. Doğanın sadık bir izleyicisi olarak davrandığı resim sanatında, çevreyi tanımamıza olanak verecek incelikleri tablolarında titizlikle ortaya koymuştur. Çalışmada, Osman Hamdi Bey'in eserlerinde ortaya konmuş olan günlük yaşamdan görüntülerin ışığında insan – hayvan ilişkisinin veteriner hekimliği tarihi açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Hayvan figürü, Osman Hamdi, insan – hayvan birlikteliği.

Animal figures in the paintings of Osman Hamdi

Summary: Painting is one of the sources of the veterinary history, which is used for explaining the period since the invention of writing until the information age. Paintings drawn without any artistic concern are viewed as documents reflecting its own period. Orientalism in the paintings is the depiction that a Western painter displays the image of the East and the Eastern people in his head from his own point of view. In his paintings, Osman Hamdi has a very different style in terms of the way of his choosing and processing these themes. Putting his academic art education before his personal point of view, Osman Hamdi presents artistic and documentary aspects in his works created by using photographs and reflecting documentary features of the photographs. In the art of painting, which should be a close follower of the nature according to him, he imaged certain details on his paintings such diligently that he made us recognize our environment. In the study, it has been aimed to evaluate human – animal relationship in the history of veterinary medicine, introduced in the works of Osman Hamdi Bey in the light of the images from daily life.

Key words: Animal figure, Osman Hamdi, association of the human and animal.

Giriş

Resim sanatı ürünleri, veteriner hekimliği tarihine kaynak oluşturan materyaller açısından incelendiğinde; hem “yazıdan önceki döneme ait kaynaklar” hem de “yazılı döneme ait kaynaklar” şeklinde sınıflandırılmaktadır (1). En eski kayıtları MÖ 20 000 yılına dek giden resim sanatı, mağara duvarlarına çizilen av sahnelerinden, mezar süslemeye, kitaplarda verilen bilgilerin görsel ögesi olmaktan, Pop Art (altmışlı yılların başında New York'ta doğan sanayi toplumunun birer aynası sayılan eserlerin üretildiği akım, konusunu reklâm, magazin, çizgi roman, rock'n roll oluşturur) ürünlerine kadar geçirdiği evrimde, rolü değişse de çekiciliğini her zaman korumuştur (1,14). Günümüzde sadece “resim” denilen çizim ve renklendirme sanatı, bir dönem yalnızca sanat için yapılmayıp, doğa ve eşyayı doğru şekilde

göstermek üzere, belgesel nitelikli bir ifade aracı olarak da yarar sağlamıştır (4,5).

İbrahim Edhem Paşanın oğlu olan Osman Hamdi Bey hukuk öğrenimi için 1860 yılında Paris'e gönderilmiş, ancak, öğrenimini yarıda bırakarak Jean-Léon Gerôme ile Gustave Boulanger'in atölyelerinde resim eğitimi almıştır. Mithat Paşa'nın davetiyle yurda dönen Osman Hamdi'nin Bağdat'ta başlayan devlet görevleri sırasında yaşayıp gördükleri onda gelenekçiliğe karşı şiddetli bir tepki doğurmuştur. İstanbul'a 1871'de dönen sanatçı, dünyada ve ülkesindeki ününü müzecilikteki başarılarıyla yakalamıştır (2,3,5,10,17).

Çeşitli teknik ve sanatsal üsluplarla her dönem varlığını sürdüren resim sanatı, temelde klasizm ve romantizmi barındıran “Oryantalizm” akımından da etkilenmiştir (18. ve 19. Yüzyıl) (3,5). Batılı insanın, kendisini

* II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumunda (24–26 Nisan 2008, Konya) poster bildiri olarak sunulan bu çalışma en özgün konu ve en iyi sunum ödülüne hak kazanmıştır.

Doğu kültüründen üstün görmesi yanında, Doğu'daki gizem ve egzotizm ile de ilgilenir (3). Cezar (5) oryantalist resmi “*Batılı sanatçının Doğu'ya kendi gözlüğünden bakarak kafasındaki Doğu ve Doğu'lu imgesine göre yaptığı resimlerin adıdır*” şeklinde tanımlar. Osman Hamdi Bey ise Avrupalı oryantalistlerin taraflı ve küçültücü bakış açısına yanıt verecek eserler üretmiş, Batı'ya, Doğu'nun sanat ve kültür değerleriyle hitap etmiştir (5,8,16). Osman Hamdi Bey amaç için sanattan yararlanan bir aydın olarak ülkesinin uygarlık değerlerini ve yaşamını ortaya koymayı birincil amaç edinmiştir (5,14). Resmi, doğanın sadık izleyicisi olarak görmüş, figürleri değişikliğe uğratmadan sanatsal belge halinde aktarmış, eserlerinde ruhsal iç dünyasını değil de akıl ve düşüncelerini yansıtmış, gerçekçi ve rasyonalist düşüncelerini ortaya koymuştur (5,8,14).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, çalışmada, Osman Hamdi Bey'in resimlerinin dönemini yansıtan belgeler olduğu kabulü ile veteriner hekimliği tarihi açısından ilgili dönemin insan-hayvan ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Materyal ve Metot

Çalışmada, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivinde yer alan, Osman Hamdi Bey üzerine hazırlanmış kaynaklar materyal olarak kullanılmıştır. Resimler, Ressam Osman Hamdi Bey'in en kapsamlı biyografisini içeren ve Prof. Dr. Mustafa CEZAR tarafından hazırlanan “Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi” adlı iki ciltlik kitaptan alınmıştır (5,6). Makalede, resim sanatında oryantizmi kullanan Osman Hamdi Bey'in hayvan figürlerine yer verdiği eserleri analiz edilerek dönemin gündelik yaşamında insan-hayvan birlikteliği açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan resimlerin adlarının İngilizce çevirileri yazar tarafından yapılmıştır.

Bulgular

Osman Hamdi Resimlerinde Hayvan Figürleri

Cami Kapısında (?) (Resim-1)

Sanatçının bu eserinde, cami kapısında günlük işleri ile meşgul olan (alış-veriş yapan, konuşan, gezintide olan vs.) insanlar görülmektedir. Resmin sol tarafında kız ve erkek iki çocuk güvercinlere yem vermektedir. Yine kapının üzerine ve daha üstteki pencereye tünemiş güvercinlerin yanı sıra iki güvercin de yemlenen güvercinlere doğru süzülür halde resmedilmiştir. Cami kapısının sağ tarafında Kuran-ı Kerim ve kutsal metinler satılan yerde siyah bir köpek bulunmaktadır.

Bağdat'ta Sitti Zübeyde Türbesi-I (1870) (Resim-2)

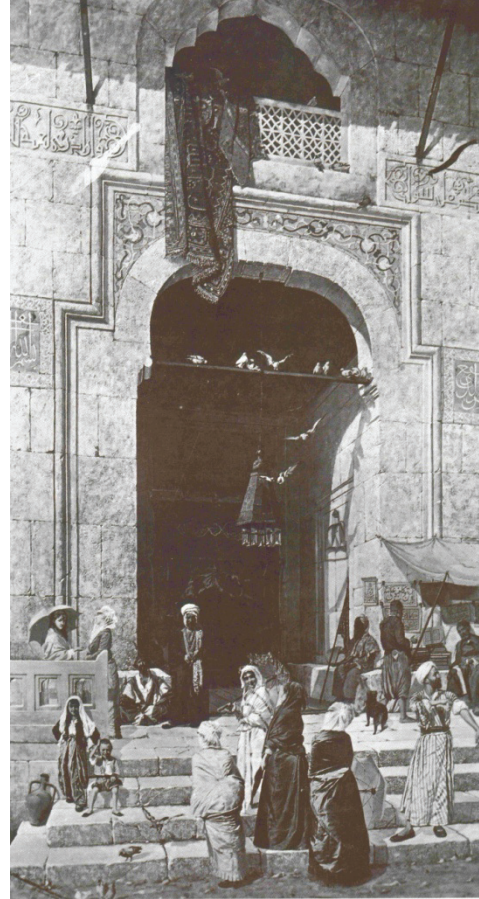
Osman Hamdi Bey, Bağdat'ta görev yaptığı esnada çizdiği bu resmi iki kere çalışmıştır. İlkinde türbenin çevresi boş olarak betimlenmiş, sadece yol üzerinde duran insanın yanında bir eşek resmedilmiştir.

Bağdat'ta Sitti Zübeyde Türbesi-II (1884) (Resim-3)

İlkinden on dört yıl sonra yapılan bu eserde, türbenin çevresinde çadırlar resmedilmiştir. Göçebe (Bedevi?) olması muhtemel topluluğun hayvanları ön tarafta görülmektedir.

Bağdat'tan Manzara (1870) (Resim-4)

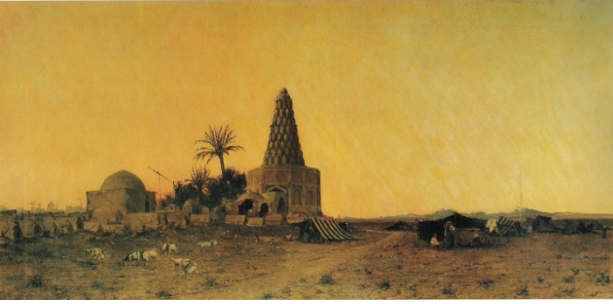
Yine Bağdat'a ait bir görüntü içeren bu eserde de bir eşek, semeri ve yularıyla resmedilmiştir. Sahibi olması muhtemel kişi eşeğin yanında, ayakta beklemektedir.

Resim 1. Cami Kapısında
Figure 1. At the Gate of the Mosque

Resim 2. Bağdat'ta Sitti Zübeyde Türbesi-I (1870)
Figure 2. Shrine of Sitti Zübeyde, in Baghdad-I (1870)

Resim 3. Bağdat'ta Sitti Zübeyde Türbesi-II (1884)
Figure 3. Shrine of Sitti Zübeyde, in Baghdad-II (1884)

Resim 4. Bağdat'tan Manzara (1870)
Figure 4. View from Baghdad (1870)

Resim 5. Cami Kapısında Feraceli Kadınlar (1881)
Figure 5. Veiled Women at the Gate of the Mosque (1881)

Cami Kapısında Feraceli Kadınlar (1881) (Resim-5)

Osman Hamdi'nin bu resminde, kimi cami kapısının üzerine tünemiş, kimi merdiven basamaklarında yem yiyen on dört güvercin çevrelerinde insanlarla birlikte resmedilmiştir.

Gebze'den Manzara (1881) (Resim-6)

Kasaba manzarasının resmedildiği bu tabloda, sol köşede arkası izleyiciye dönecek şekilde yerde uzanmış siyah renkli bir köpek görülmektedir. Çocuklar köpeğin yanında oyunlarına devam etmekte, köpek ise yatarak dinlenmektedir.

Manzara (?) (Resim-7)

Resmin sağ tarafında, üzerinde bir çocuk taşıyan siyah bir eşek görülmektedir.

Resim 6. Gebze'den Manzara (1881)
Figure 6. View from Gebze (1881)

Resim 7. Manzara (?)
Figure 7. Landscape (?)

Gezintide Kadınlar (1887) (Resim-8)

Cami avlusu dışında gezinti yapan kadınların ana tema olduğu bu resimde, üç sokak köpeği resmedilmiştir. Kadınların yanı sıra alışveriş yapan erkeklerin ve bir de kız çocuğunun görüldüğü eserde, köpeklerden biri uymakta; diğer köpek uzanmakta bir diğeri de oturarak çevreyi izlemektedir.

Camiden Çıkan Sultan-I (1887) (Resim-9)

Sultan'ın camiden çıkma anının gösterildiği bu eserde, biri kapının üzerinde, diğer üçü avluda olmak üzere dört güvercin resmedilmiştir.

Camiden Çıkan Sultan-II (?) (Resim-10)

Aynı isimli tablonun bitmemiş bir nüshası olan bu eserde, avluda bulunan güvercinlerden biri merdiven basamağına çıkmıştır.

Resim 8. Gezintide Kadınlar (1887)
Figure 8. Women on Excursion (1887)

Cami Önünde Arzuhalci (?) (Resim-11)

Cami önünde duran arzuhalciye arzuhal yazdıran iki kadının tasvir edildiği bu tabloda, insanların hemen yanında iki sokak köpeği resmedilmiştir.

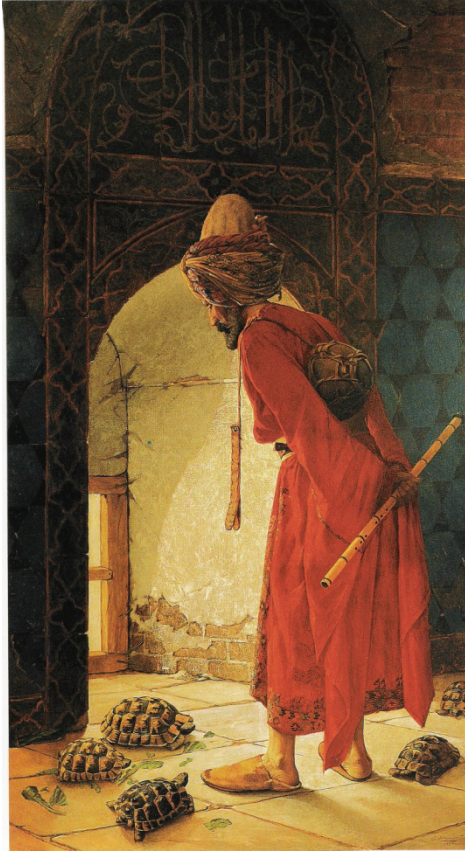
Resim 10. Camiden Çıkan Sultan-II (?)
Figure 10. Sultan Leaving the Mosque – II (1887)

Resim 9. Camiden Çıkan Sultan-I (1887)
Figure 9. Sultan Leaving the Mosque-I (1887)

Resim 11. Cami Önünde Arzuhalci (?)
Figure 11. Petition- Writer in front of the Mosque (?)

Resim 12. Kaplumbağa Terbiyecisi-I (1906)
Figure 12. The Tortoise Trainer-I (1906)

Resim 13. Kaplumbağa Terbiyecisi-II (1907)
Figure 13. The Tortoise Trainer-II (1907)

Kaplumbağa Terbiyecisi – I-II (1906–1907)* (Resim–12–13)

Sanatçının 1906 ve 1907’de iki kez çalıştığı saptanan bu eserinde, alçak bir pencereden gelen ışığın aydınlattığı bir odada elinde neyi ile kaplumbağaları terbiye etmeye çalışan bir adamın önünde yaprakları yiyen üç kaplumbağa (Kaplumbağa Terbiyecisi-II’de dört kaplumbağa (Resim 13)); arkasında ise ağır hareketleri ile kendi dünyalarında yaşamaya devam eder şekilde iki kaplumbağa resmedilmiştir.

Sultanahmet Camii Girişinde Kadınlar (?) (Resim-14)

Feraceli Kadınlar adlı tablodaki kadınlar, bu eserde Sultanahmet Camii girişinde önlerinde yem yemekte olan sekiz güvercini izlemektedir. Solda bir güvercin süzülerek diğer güvercinlerin yanına inmek üzeredir. Sağ tarafta ise avluyu sınırlayan duvara tünemiş bir güvercin görülmekte, kadınlar gülümseyerek güvercinleri seyretmektedirler.

Resim 14. Sultanahmet Camii Girişinde Kadınlar (?)
Figure 14. Women at Entrance of the Blue Mosque (?)

Çeşme Başında (?) (Resim-15)

Bir çeşmenin ana figür olduğu bu eserde, sol tarafta beş keçi arkada onların daha gerisinde bir at ile uzaklaşan adam görülmektedir. Çeşme başında ayakta duran iki adamın arasında siyah bir köpek, sağ tarafta ise beyaz bir at su içerken resmedilmiştir.

* Sanatçının en çok tanınan eseri olan Kaplumbağa Terbiyecisi 1906 ve 1907’de iki kere yapılmıştır (6). Konu ve mekânın aynı olması bakımından resimler tek başlıkta incelenmiştir.

Resim 15. Çeşme Başında (?)
Figure 15. At the Fountain (?)

Tartışma ve Sonuç

Oryantalizm, Batılı insanın Doğu'yu kendi düşüncelerine göre tanımlaması, kendisini Doğu kültüründen üstün görerek bunu ilgi duyduğu gizem ve egzotizmle yansıtmaya çalışarak kabul edilir, gizemli, ilginç bulduğu sahnelerde dahi Doğu "küçümsenir" (3,5,9). Bu bilgiler ışığında, Avrupalı Oryantalistlerin resimlerinin veteriner hekimliği tarihi açısından dönemini yansıtan güvenilir kaynaklar olarak kabul edilmesi uygun olmayacaktır.

Siyasi ve toplumsal hayata olan ilgisini idari kariyerden uzaklaştırıp, sanat ve bilime yönelerek, vatanseverliğini daha korunmuş bir alana taşıyan ve sanatını mesajlarını iletmek amacıyla kullanan Osman Hamdi Bey'in oryantalist resimleri Batılı ressamlarınkiyle karşılaştırıldığında daha farklı bir yaklaşım yansıttığı görülebilecektir (5,10,11). Ayrıntılar üzerinde titizlikle duran, teknik yönünü öne çıkaran ve işlediği figürlerin gerçek durumlarını bir renk cümbüşü içinde tüm güzellikleriyle betimleyen Osman Hamdi Bey'in (13,14,16,17) resimleri; tarihsel değeri olan, özgün, belgesel nitelikli ürünler olarak kabul edilebilir. Bu bilgilere dayanarak, sokağı ve yaşamı olduğu gibi aktaran, kuş ve köpek gibi hayvanları ikinci planda kullanan (12) Osman Hamdi Bey'in sanat ürünlerinin veteriner hekimliği tarihi açısından da incelenme değerine sahip oldukları ileri sürülebilir.

Ressamın "Cami Kapısında" adlı eserinde (Resim 1), insanlarla hayvanların birlikteliği ve insanların hayvanlardan, hayvanların da insanlardan korkmadan durma anı, beraber yaşamanın güzel bir örneği olarak görülebilir. "Cami Kapısında Feraceli Kadınlar"da (Resim 5) ise yanlarında duran insanlardan kaçmak gibi bir davranış göstermeyen, insanların da onları kovalamak gibi bir eylemi olmayan güvercinler, hayvanlarla beraber yaşamanın belgelerinden bir diğeri şeklinde yorumlanabilir. "Gebze'den Manzara" (Resim 6) adlı eser, sokak

hayvanlarıyla dost bir yaşamın kanıtı olarak sunulabilir. "Gezintide Kadınlar" isimli tabloda (Resim 8), köpeklerden birinin uyuması, diğer köpeğin uzanması ve bir diğerinin de oturarak çevreyi izlemesi, hayvanların güvenli ve rahat bir ortamda oldukları izlenimini yaratmaktadır. "Camiden Çıkan Sultan-I"de (Resim 9) insanları umursamaz bir halde olan güvercinlerin duruşlarından güven içinde durdukları anlaşılmaktadır. "Cami Önünde Arzuhalcı" adlı eserde (Resim 11) ise köpeklerin insanları izler şekilde ve onlara oldukça yakın bulunmaları; her iki türün de birbirlerine aşına ve alışıktı oldukları biçiminde yorumlanabilir. Bir ibadethanenin önünde kovulmadan, rahatlıkla dolaşabilen köpeklerin bu durumu da yine aynı şekilde değerlendirilebilir. "Sultanahmet Camii Girişinde Kadınlar" tablosunda (Resim 14) gezinti yapan kadınların gülümseyerek izledikleri, belki de yem verdikleri kuşlara ilgileri, mutlu yüz ifadelerinden açıkça görülmektedir.

"Kaplumbağa Terbiyecisi" adlı eserde (Resim 12, 13) ise sanatçının, hayvanları fabl tarzında bir göndermede kullandığı açıkça görülmektedir. Alçak bir pencereden gelen ışığın aydınlattığı bir odada elinde neyi, sırtında "keşkül-ü fikarası" ile kaplumbağaları terbiye etmeye çalışan bir adam (Osman Hamdi) ve Kâğıthane'de Sâdâbad'ın kurulmasıyla inşa edilen konaklarda düzenlenen eğlencelerde üzerlerine dikilen mumlarla bahçelerde dolaşırken hatırlanan kaplumbağalar, sanatçının hicvinde önemli simgelerdir (18,12). Yaşadığı dönemde ülkesinin zorluklarını ve sıkıntılarını bilen ve bu gerçeği bir gönderme ile ortaya koyan Osman Hamdi Bey'in, "iyi" ve "kötü" örneklerini aynı zaman ve mekânda, aynı tür üzerinden vermesi, sanatçının bu kavramları, ırk-tür-cinsiyet gibi "ilkel" ayrımlardan uzak tutarak değerlendirdiği, verdiği aydınlanma mücadelesinde evrensel insanlık değerleriyle düşünüp hareket ettiği şeklinde değerlendirilebilir.

Osman Hamdi'nin Doğu ve Batı kültürlerini çok iyi bildiği, eserlerini meydana getirirken, sadece Batılı'nın ilgisini çekme kaygısında olmadığı; ülkesinin uygarlık değerlerini ve yaşamını ortaya koymayı birincil amaç edindiği (5, 14) dikkate alındığında; Onun sanattan yararlanan aydın kimliğini görmek kolay olacaktır. Batı'ya, Doğu'nun sanat ve kültür değerleriyle hitap eden ve olanı olduğu gibi yansıtmaya çalışan (5,8,16) Osman Hamdi Bey'in durağan bir anı resmederken sunduğu bilgilere dayanarak kendi döneminde, hayvanların insanlarla beraber, onların arasında korkmadan, korkutulmadan, birlikte yaşayabildikleri bir kez daha görülebilir.

Sonuç olarak, Osman Hamdi Bey'in, insan-hayvan birlikteliğinin "barışçıl" biçimine yer verdiği bütün bu eserlerinin (Resim 1-15) birlikte yaşama olgusunun, sonradan keşfedilen ya da yalnızca modernizmin ürettiği toplumlara özgü bir durum olmadığı ve doğu kültürünün yaşamında da yer aldığını belgeleyen tarihsel ve sanatsal nitelikli kaynaklar olduğu ileri sürülebilir.

Teşekkür

Konu seçiminde yönlendirmeleri için Sayın Prof. Dr. Şefik GÖRKEY'e, kaynaklara ulaşmam konusunda sonsuz yardımlarından dolayı İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphane sorumlusu Sayın Havva KOÇ'a teşekkürleri borç bilirim.

Kaynaklar

1. **Akın N** (1993): Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine, Osman Hamdi Bey ve Dönemi (Haz. Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 233–235, İstanbul.
2. **Arslan ES** (1995): Veteriner Hekimliği Tarihi Kaynakları, Seminer Çalışması(Yayınlanmamış), Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Ankara.
3. **Cezar M** (1987): Müzeci ve Ressam Osman Hamdi Bey, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları:1, s.5–25, İstanbul.
4. **Cezar M** (1992): Türkiye'de İlk Resim Sergisi, I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler, (Haz. Zeynep Rona), Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, s.43–52, İstanbul.
5. **Cezar M** (1995a): Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi I, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, s.16–397, İstanbul.
6. **Cezar M** (1995b): Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi II, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, s.658–740, İstanbul.
7. **Deringil S** (1993): Son Dönem Osmanlı Aydın Bürokratının Dünya Görüşü Üzerine Bir Deneme, Osman Hamdi Bey ve Dönemi (Haz. Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 3–11, İstanbul.
8. **Duben İA** (1992): Osman Hamdi'nin Resminde Epistemolojik Çelişkiler, I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler, (Haz. Zeynep Rona), Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, s. 59–63, İstanbul.
9. **Eldem, E.** (1992): Osman Hamdi Bey'in Bağdat Vilayeti'ndeki Görevi Sırasında Babası Edhem Paşa'ya Mektupları, I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler, (Haz. Zeynep Rona), Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, s. 65–98, İstanbul.
10. **Eldem E** (1993): Batılılaşma, Modernleşme ve Kozmopolitizm: 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında İstanbul, Osman Hamdi Bey ve Dönemi (Haz. Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.12–26, İstanbul.
11. **Germaner S** (1992): 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Fransız Kültür İlişkileri ve Osman Hamdi Bey, I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler, (Haz. Zeynep Rona), Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, s. 105- 112, ?
12. **Gürel HN** (2008): <http://www.sanalmuze.org/arastirarakogrenmek/osmanhamdi.htm> Erişim: 21.02.2008
13. **Kubilay AY** (1993): 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Resim Sanatında Mimari Ögeler, Osman Hamdi Bey ve Dönemi (Haz. Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 98–109, İstanbul.
14. **Özsezgin K** (?): Osman Hamdi, Türk Ressamları:2, Milliyet Sanat Dergisi Eki, ?
15. **Sington A** Ross, T. (2003): Resim ve Ressamlar, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 189, s.6-89, Ankara.
16. **Tansuğ S** (1992): Osman Hamdi Bey'in Resimlerinde Üslup Ayrılımları, I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler, (Haz. Zeynep Rona), Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, s. 161–163, İstanbul.
17. **Tunalı İ** (1992): Batılılaşma Sürecimizin Doruk Noktalarından Biri, I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler, (Haz. Zeynep Rona), Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, s. 165–167, İstanbul.
18. **Yenişehirlioğlu F** (1993): Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi, Osman Hamdi Bey ve Dönemi (Haz. Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.57–68, İstanbul.

Geliş tarihi: 12.12.2012 / Kabul tarihi: 13.12.2013

Yazışma Adresi:

Dr. Savaş Volkan Genç

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,

Veteriner Fakültesi,

Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı,

İstiklâl Yerleşkesi, 15030, Burdur, TÜRKİYE

svgenc@mehmetakif.edu.tr